

УДК 811.161. 2'373.21 (477.84+477.86)
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.4>

**МІКРОТОПОНІМИ ПРЕФІКСАЛЬНО-НУЛЬОВОГО ТИПУ
НА ТЕРЕНАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ОПІЛЛЯ**

**MICROTOPONYMS OF THE PREFIX-ZERO TYPE IN THE TERRAIN
OF THE SOUTH-WESTERN OPILLA**

Лужецька О.Б.,
orcid.org/0000-0002-9238-1378
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету

Наукові розвідки у сфері вивчення топонімного словотвору досі не втрачають своєї актуальності. Адже як загальні, так і власні географічні найменування є органічним компонентом кожної мовної системи та підпорядковуються її нормам та закономірностям.

Тим не менше кожен регіон вирізняється наявністю свого часу сформованих структурно-словотвірних моделей із відповідними кількісно-якісними показниками, що пов'язано передусім з історією його заселення, взаємодією мов і діалектів тощо.

У статті розглянуто один з основних підходів до аналізу пропріальної деривації, а саме префіксацію у межах морфологічного термінотворення на прикладі 240 монолексемних фактів, зафіксованих у синхронії на території Рогатинщини й Галичини Івано-Франківської області та Бережанщини й Підгаєччини Тернопільської області.

Встановлено, що з-посеред репрезентантів трьох різновидів афіксації назви префіксально-нульового типу на землях Південно-Західного Опілля малопоширені з огляду на обмежені словотвірні можливості своїх формантів. Це є характерним явищем і для решти етнографічних регіонів України.

Найбільшою продуктивністю з-поміж усіх типових для обстежуваного краю відзначилися афікси *за-* і *під-*, відповідно 105 та 83 одиниці. Раритетними однак на цій території виявилися різновиди з префіксами *між-* (межи-), *на-*, *над-* (понад-). Їх мотивувальними основами слугують як пропріативи, так й апелятиви в називному або орудному відмінку однини або множини. Попри те, що у лексикографічних документах XIV–XVII ст. побутують утворення на зразок *Загорá*, *Підліс*, у діакронії вони є фактично рідкісними прикладами. Крім цього, з'ясовано семантико-дериваційні особливості мікротопонімів префіксально-нульового типу у світлі наукових розвідок українських та зарубіжних дослідників та представлено їх відповідні квантитативні показники.

Ключові слова: мікротопонім, пропріатив, дериват, формант, апелятив.

Scientific explorations in the field of toponymic word-formation still do not lose their relevance. After all, both general and proper geographical names are an organic component of every language system and are subject to its norms and regularities.

Nevertheless, each region is distinguished by the presence of structural and word-forming models formed in its time with corresponding quantitative and qualitative indicators, which are primarily related to the history of its settlement, the interaction of languages and dialects, etc.

The article examines one of the main approaches to the analysis of proper derivation, namely prefixation within morphological term formation using the example of 240 monolexic facts recorded in synchrony on the territory of Rohatyn and Halychyna of Ivano-Frankivsk region and Berezhany and Pidhaitsi of Ternopil region.

It was established that among the representatives of the three types of affixation, names of the prefix-zero type in the lands of South-Western Opil'a are not common due to the limited word-forming possibilities of their formants. This is a characteristic phenomenon for the rest of the ethnographic regions of Ukraine.

Affixes *za-* and *sub-*, respectively 105 and 83 units, were noted for the highest productivity among all typical for the examined region. However, varieties with the prefixes *inter-* (border-), *na-*, *nad-* (over-) turned out to be rare in this territory. Their motivational bases are both propriatives and appellatives in the nominative or instrumental singular or plural.

Although in the lexicographical documents of the 14th–17th centuries formations such as Zagorá, Pidlís are common, in diachrony they are rare examples. In addition, the semantic and derivational features of microtoponyms of the prefix-zero type are clarified in the light of scientific investigations of Ukrainian and foreign researchers, and their corresponding quantitative indicators are presented.

Key words: microtoponym, proptiative, derivative, formant, appellative.

Постановка проблеми. Мікротопоніми – власні назви незначних за розміром та формою об'єктів природного або антропогенного характеру, які побутують у певній місцевості відносно недовго та вирізняються з-поміж інших класів пропріальної лексики своєрідною семантико-дериваційною структурою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Топонімному словотвору приділяли значну увагу як українські ономасти, зокрема: Д. Бучко, С. Вербич, Л. Гумецька, В. Грещук, Ю. Карпенко, І. Ковалик, А. Корепанова, В. Лучик, Є. Черняхівська, так і зарубіжні мовознавці: Є. Адамович, Г. Борек, С. Грабець, В. Жучкевич, М. Карась, С. Роспанд, В. Ташицький та ін.

Постановка завдання. Метою нашої роботи є висвітлення одного з ключових підходів до структурно-словотвірної аналізу мікротопонімікону, а саме префіксації як одного із способів морфологічної деривації на прикладі однослівних найменувань, засвідчених на теренах Південно-Західного Опілля. **Об'єкт** розвідки становлять 240 монолексемних утворень, виявлених крізь призму синхронії на Бережанщині й Підгаєччині Тернопільської області та Рогатинщині й Галичині Івано-Франківської області. **Предметом** дослідження є розгляд семантико-дериваційних характеристик згаданих вище локальних різновидів у розрізі наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених.

Наукова новизна полягає у тому, що, ймовірно, вперше в українській мікротопоніміці кваліфіковано назви префіксального способу творення репрезентантами префіксально-нульового типу з огляду на їх словотвірну структуру [6, с. 163].

Виклад основного матеріалу. До сьогодні **актуальними** залишаються наукові розвідки у сфері вивчення пропріальної деривації. Адже як загальні, так і власні, зокрема географічні, назви є органічною складовою кожної мовної системи та підпорядковуються відповідно її закономірностям і нормам [11, с. 11].

Зважаючи на те, що оніми не виражають суті денотатів, а лише виокремлюють їх з-поміж подібних [1, с. 113], то пропріальний словотвір певною мірою відрізняється від апелятивного. Топонімоформанти також різняться від апелятивних, бо мають на меті творення власних геогра-

фічних найменувань як своєрідних формацій для певної говіркової системи [6, с. 140].

Водночас окремі території, розмежовані адміністративно, культурно-історично або діалектно, характеризуються наявністю свого часу сформованих структурно-словотвірних моделей зі своїми квантитативно-квалітативними характеристиками. Тому конфронтація комплексу топонімоторчих афіксів із певними словотвірними засобами й способами креації нових похідних відбувається лише у межах діалекту, притаманного місцевості, на території якої власне й побутують відповідні назви [10, с. 171].

Для сучасного мікротопонімокону фактично кожного регіону властива монолексемна (однослівна) форма вираження, представлена, як правило, основоскладанням, лексико-семантичним, морфолого-синтаксичним та морфологічним способами творення.

Нижче розглянемо сучасні лінгвальні факти морфологічної деривації, зокрема локальні пропріативи префіксально-нульового типу на теренах Південно-Західного Опілля.

Префіксам як у структурі апелятивів, так й онімів притаманне одне і те ж саме значеннєве навантаження – вказівка на місцезнаходження певного топографічного об'єкта стосовно іншого [7, с. 130].

Вперше ойконіми префіксальної моделі (наприклад, *Заліс, Підгорá*) на слов'янських землях проаналізував польський науковець М. Карась. Такі назви, за його переконанням, утворилися на основі колишніх прийменникових конструкцій, приєднавши відповідні форманти до іменників в одиничній чи множинній формі називного відмінка [14, с. 5–7]. Як зазначають вітчизняні дослідники, пропріативи такого типу виникли первинно шляхом універбації прийменниково-відмінкових сполук [5, с. 60]. За словами Ю. Карпенка, такі деривати «лише у плані синхронії є префіксальними, а у плані ж діяхронії виявляється їхній генетичний зв'язок з прийменниково-іменниковими конструкціями» [5, с. 60]. Тому словотвірним засобом слугує саме нульовий суфікс, тобто негативна суфіксація, і в жодному разі не префікс [5, с. 60–61].

Д. Бучко також стверджує, що «в назвах цього типу немає чисто префіксального словотвору» [3, с. 389–390]. Насамперед «відбува-

лася лексикалізація й онімізація апелятивного прийменникового сполучення, а згодом перехід прийменника в префікс з одночасним відкиданням флексії непрямого відмінка» [3, с. 390]. Цілком погоджуємося із висловлюваннями українських мовознавців, оскільки зібраний пропріальний матеріал свідчить про побутування паралельних моноксемних префіксальних та прийменникових утворень, що підтверджує похідність перших від прийменникових сполук. На досліджуваній території виявлено одночасно існуючі найменування для ідентифікації одного і того ж мікрооб'єкта: *п. За Ліско́м / Залісо́к (Урм., Брж.)*. Тому позначаємо такі пропріативи дериватами *префіксально-нульового способу*.

Цей спосіб у мікротопонімоторчому процесі Південно-Західного Опілля репрезентує меншу продуктивність порівняно із суфіксальним з урахуванням відносно обмежених словотвірних можливостей. Типовими для цієї місцевості стали афікси *за-, під-, над-, між- (межи-)* тощо, які функціонують у поєднанні як із пропріальними, так і з апелятивними основами в називному чи орудному відмінку однини чи множини [6, с. 165].

Домінанта за кількісними показниками належить локальним онімам, утвореним за допомогою префікса *за-*, який вказує на те, що названий мікрооб'єкт знаходиться за іншим, помітним відносно номінатора об'єктом [2, с. 21]. Досліджуваний край ілюстрований низкою прикладів такої структури: *п. Заві́гін (Влхв., Брж.)*, *п. Заві́тря'к (Слв., Брж.)*, *вул. Заго́ра (Кншв., Гал.; Нвсл., Пдг.)*, *п. Загра́б'ячок (Жкв., Брж.)*, *п. / ур-ще Заде́бра (Ргч., Брж.; Тнтк., Гал.)*, *л. Зака́мінь (Слв., Брж.)*, *п. Закаплі́ця (Урм., Брж.)*, *вул. За́млі́н (Пкв., Рог.)*, *ч. с. Заозе́рі (Тнтк., Гал.)*, *п. / пас. За́ріка́ (Плвнк., Гал.; Тнтк., Гал.)*, *ч. с. За́ста́в (Жкв., Брж.; Птнц., Рог.)*; *ч. с. Заце́рка (Дбрнв., Рог.; Пкв., Рог.; Слв., Брж.)*, усього 105 одиниць (3,4% від усіх простих найменувань) [6, с. 165].

Друге місце за квантитативними показниками займають місцеві утворення із формантом *під-* у значенні «знизу» [8, с. 144]. Цей афікс репрезентований у наших матеріалах багатьма найменуваннями не лише у сингулярній, але й плюральній формі з фіто- та орографічною термінологією в основах: *п. Підбере́гі (Гнвч., Брж.)*, *п. Підбере́зіна (Дмн., Брж.)*, *вул. Підве́рби (Комар., Гал.)*, *пас. Підга́й (Бливиц., Гал.; Влхв., Брж.; Нвсл., Пдг.)*, *п. Підго́ра (Дбвц., Гал.; Слв., Брж.; Чснк., Рог.)*, *п. Підго́рби (Урм., Брж.)*, *ур-ще Підго́роди (Тстн., Гал.)*, *п. Підгра́бина (Гйк., Брж.)*, *пас. Підлісо́к (Урм., Брж.)*, *к. с. Підлу́г (Жвч., Рог.)*, загалом 83 назви (2, 69%) [6, с. 165].

Префікс *над- (понад-)* у мікротопонімах вказує на те, що денотат розташований «вище» [8, с. 142] іншого примітного дрібного об'єкта у певній місцевості. У наших записах таким похідним властива незначна продуктивність, яка представлена кількома різновидами, мотивованими насамперед гідрографічною термінологією: *вул. Надводо́а (Кнчк., Гал.)*, *п. Надста́в (Ндрч., Брж.)*, *п. Надри́ка́ (Ндрч., Брж.)*, тільки 7 назв [6, с. 165].

Рідкісними на обстежуваній території виявилися також пропріативи з формантами *між- (межи-)*, *на-*: *пас. Межиго́ра́ (Хнв., Гал.)*, *ч. с. Межиго́ра́ (Кзр., Рог.)*, *п. Межиго́рби (Влхв., Брж.)*, *бол. Межеро́ви (Загр., Рог.)*, *п. Міжла́ні (Бжкв., Брж.)*, *вул. Наго́ру (Влиц., Брж.)*, *г-рб Нало́зи (Влиц., Брж.)* [6, с. 165]. Зважаючи на те, що позначувана дрібна реалія знаходиться між двома чи кількома об'єктами, то за словами Н. Сокіл, афікс *межи-* приєднувався до найменувань, в основах яких засвідчені апелятиви лише у плюральній формі [9, с. 117].

Найпродуктивнішими топонімоторчими префіксами в обстежуваному регіоні стали *за-* і *під-*, відповідно 105 та 83 одиниці. На думку З. Франко, різновиди із *за-* та *під-* лексикалізувалися лише на пропріальному рівні [12, с. 48]. Попри те, що у лексикографічних джерелах XIV–XVII ст. [13, с. 146] виявлено місцеві оніми на зразок *Заго́ра, Підліс*, у діахронії вони є фактично раритетними [4, с. 56].

Висновки. Стає очевидним, що деривати префіксально-нульового типу мають незначний вплив на назвотворчий процес досліджуваної території, оскільки їхнім афіксам притаманний відносно обмежений словотвірний потенціал. Найактивнішими виявилися форманти *за-* і *під-*, усього 105 та 83 приклади. Їх мотивувальною базою слугують не лише загальні, але й власні назви в називному або орудному відмінку однини або множини.

Загалом на Південно-Західному Опіллі зафіксовано 240 одиниць (7,8% від усіх моноксем), що є релевантною рисою і для інших етнографічних регіонів України. Крім цього, окреслено їх семантико-дериваційну природу у світлі наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців та з'ясовано відповідні кількісні показники.

Перспективи подальших розвідок доцільно сконцентрувати на дослідженні окремих класів ономастикону прилеглих лівно-етнографічних регіонів Південно-Західного Опілля для комплексного аналізу територіального пропріального фактажу на загальноукраїнському тлі.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ:

Блшвц. – Більшівці Кзр. – Козарі
 Бжкв.– Божиків Комар. – Комарів
 Влхв.– Вільховець Ндрч. – Надрічне
 Влщ. – Волощина Нвсл. – Новосілка
 Гйк. – Гайок Плвнк. – Поплавники
 Гнвч. – Гиновичі Пкв. – Пуків
 Дмн. – Демня Птнц. – Путятинці
 Дбрнв. –Добринів Ргч. – Рогачин
 Дбвц. – Дубівці Слв. – Слов'ятин
 Жвч. – Жовчів Тнтк. – Тенетники
 Жкв. – Жуків Тстн. – Тустань
 Загр. – Загір'я Урм. – Урмань
 Кншв. – Кінашів Хнв. – Хохонів
 Кнчк. – Кінчаки Чснк. – Чесники
 Брж. – Бережанський Пдг.– Підгаєцький
 Гал.- Галицький Рог.– Рогатинський
 бол. – болото пас. - пасовище
 вул. – вулиця п. – поле
 г-рб – горб ур-ще – урочище
 л. – ліс ч.с. – частина села

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бучко Д. Г. Принципи номінації і класифікації українських ойконімів : II міжнародний конгрес україністів, Львів, 22–28 серпня 1993 р. Львів, 1993. С. 113–115.
2. Бучко Д. Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych. *Анойконіми сіл давнього Любачівського повіту* / redakcja M. Łesiew, M. Olejnik. Lublin : Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. S. 17–23.
3. Бучко Д. Г. Исторична та сучасна українська ономастика : вибрані праці. Чернівці : Букрек, 2013. 456 с.
4. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. 298 с.
5. Карпенко Ю. А. Ещё о топонимической префиксации. Конференция по топонимике северо-западной зоны СССР : тезисы докладов и сообщений. Рига, 1966. С. 59–62.
6. Лужецька О. Б. Мікротопонімія Південно-Західного Опілля : монографія / за ред. В. В. Грещука. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 369 с.
7. Подольская Н. В. Ономастическое словообразование (сопоставительный анализ на материале восточнославянской ономики) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19. Москва, 1990. 48 с.
8. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів : Українське видавництво, 1941. 363 с.
9. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини : монографія / за ред. Д. Г. Бучка. Львів : ТзОВ ВФ Афіша, 2008. 206 с.
10. Суперанская А. В. Структура имени собственного : Фонология и морфология. Москва: Наука, 1969. 206 с.
11. Топоров В. Н. Из области теоретической ономастики. Вопросы языкознания, 1962. № 6. С. 6–12.
12. Франко З. Т. Словотворчі типи мікротопонімів староукраїнської мови XIV – XV ст. Мовознавство. 1984. № 4. С. 44–50.
13. Черняхівська Є. М. Словотворча структура топонімічних назв Львівщини. Питання українського мовознавства. Львів, 1960. Кн. 4. С. 144–149.
14. Karaś M. Nazwy miejscowe typu Podgóra, Zalas w języku polskim i w innych językach słowiańskich. Wrocław, 1955. 146 s.